

TÜRKİYE'DE MODERN TARİHÇİLİĞİN ÖNCÜSÜ: FUAD KÖPRÜLÜ

Bülent Arı & Selim Aslantaş

Fuad Köprülü, Türkiye'nin modern anlamdaki ilk Türkologudur. Elli yıla yaklaşan ilmi faaliyeti ile yalnız Türkiye'de değil, tüm dünyada haklı bir şöhrete sahiptir. Türk tarih ve edebiyatının müstesna bir şahsiyeti olan Mehmed Fuad Köprülü, esasen ilim aleminin meçhulü değildir. Bununla birlikte bu büyük alimin *Doğu Batı*'nın "Akademidekiler" sayısında gündeme gelmesi ile hem evvelce hakkında yazılanların bir kez daha hatırlanması, hem de tarihçiler için tazeliğini her zaman koruyan ilim ve tarih anlayışından bahis imkanı doğmuş bulunuyor.¹ Bu vesile ile müellifin ilmi faali-

¹ Fuad Köprülü'nün hayatı ve eserleri hakkında Türkiye'de Abdullah Aykın, Mustafa İlhan, Emine Berkaltay, İsmail Aksaraylı, Emur Genç ve Nurullah Çetin tarafından yüksek lisans tezleri, Amerika'da da Ali Galip Erdican tarafından *M. Fuad Köprülü, A Study of His Contribution to Cultural Reform in Modern Turkey* adlı doktora tezi yapılmış, ayrıca aşağıdaki eserler yayımlanmıştır:

-George T. Park, *The Life and Writings of Mehmed Fuad Köprülü*, J. Hopkins University, 1975.

-Orhan Köprülü, *Fuad Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: 1980.

-Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü*, İstanbul: 1983.

yeti, ilim, tarih ve edebiyat anlayışı ve hakkında daha önce söylenenler ana hatlarıyla dile getirilecektir.

Fuad Köprülü, 1913'te İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde başladığı akademik hayatını, İlahiyat Fakültesi'nde Türk Din Tarihi, daha sonra İstanbul Mülkiye ve Ankara Siyasal Bilgiler'de Siyasi Tarih, Türk Müesseseler Tarihi, Türkiye Tarihi derslerini vererek sürdürmüştür. 1946'dan itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Orta zaman Türk Tarihi kürsüsünde profesördür. 1923-1929 yılları arasında Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi)'de Medeniyet Tarihi okutmuştur.

Fuad Köprülü on beş yaşından itibaren yayın dünyasının içindedir. İlk ilmi yazıları *Bilgi Mecmuası*'nda yer almıştır. Bunlardan "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" adlı makalesi, o güne kadar ciddi bir şekilde incelenmemiş olan edebiyat tarihine dair esaslı bir kavrayışı ihtiva eder. Henüz yirmi üç yaşında bir gencin ilim hayatının başlangıcında kendisine usûlü mesele edinmiş olması son derece dikkate şayandır. Bu uzun makalesinde Köprülü, metodolojik problemler üzerinde durmakta ve bu problemlerin hem tarih, hem de edebiyat tarihi bakımından nasıl çözüleceğini ortaya koymaktadır. Müellifin bu makalesi daha sonraki çalışmaları için bir yol haritası mahiyetindedir. Köprülü, bu dönemde Şahabeddin Süleyman ile birlikte edebiyat tarihine dair önemli etüdler yapmıştır. *Bilgi Mecmuası*'ndan sonra ilmî çalışmalarını Ziya Gökalp ile birlikte çıkardığı *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*'nda sürdürmüştür. Bu mecmua, Türkoloji alanında ilk ciddi neşriyat olup *Türkiyat Mecmuası*'nın bir prototipi mahiyetindedir. Köprülü bu dergide Türk Edebiyatının kökenlerini ve tekamülünü araştıran iki önemli makalenin yanı sıra, tamamlanmamış olarak kalan, Anadolu'da Selçuklu varlığını inceleyen bir araştırma neşretmiştir. Müellifin ilim aleminde şöhret bulmasına yol açan çalışması, 1918 yılında neşrettiği *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'dır. Halil İnalçık tarafından Türkiye'de modern tarihçiliğe açılan kapı olarak değerlendirilen bu hacimli eser, ilmî kıymetini günümüze kadar muhafaza etmiştir.²

1922'de *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda neşrettiği Anadolu'da İslamiyet adlı makalesiyle Köprülü, meşhur şarkiyatçı Franz Babinger'in *Der Islam in Kleinasien* isimli makalesine cevap vermiş ve önemli düzeltmelerde bulunmuştur.³ 1926 yılında yazdığı *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eseriyle Türk edebiyat tarihi ilk defa modern bir tasnife tabi tutulur. 1931 yılında ise *Bi-*

zans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar."⁴ makalesinde Batılı tarihçilerin öne sürdükleri kadar fazla bir tesir olmadığı tezini işlemiştir. Benimsenen müesseselerin de doğrudan Bizans'tan Osmanlılar'a değil, Abbasiler aracılığıyla Ortadoğu geleneği şeklinde tesir ettiğini savunur. Müellifin ilim aleminde büyük yankı uyandıran diğer bir çalışması da 1934 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde verdiği konferansları içeren ve ertesi yıl Paris'te *Les Origines de L'empire Ottoman* isimyle basılan eseridir. Köprülü burada Gibbons tarafından Osmanlı Devletinin kuruluşu ve Osmanlı hanedanının menşei hakkında serdedilen nazariyeleri şiddetle tenkid etmiş ve kendi tezini delilleriyle ortaya koymuştur.⁵ Aynı konuyu tamamlayıcı mahiyette olmak üzere müellif, 1943'te *Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri* isimli makaleyi yayınlamıştır.⁶

Yukarıda Köprülü'nün en temel ve sahasında çığır açan eserleri kronolojik bir sıra ile zikredilmiştir. Elbette müellifin Türk tarihinin muhtelif sahalarına ait yüzlerce kitabı, makalesi, ansiklopedi maddesi ve tahriratı bulunmaktadır. Maalesef bu muazzam külliyatı burada sıralamak imkanı yoktur.⁷

Köprülü yalnız kendi çalışmalarıyla bir çığır açmakla kalmamış, yetiştirdiği talebelerinin Türk tarihinin çeşitli sahalarındaki çalışmalarıyla bir ekol haline gelmiştir. "Cumhuriyet dönemi tarihçiliğimizin belli başlı isimlerini gözden geçirdiğimizde, ilk safta Köprülü'nün asistan ve talebeleriyle yüz yüze geliriz. Şamanizmin tarihçisi Abdülkadir İnan, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar her aşamada Türk göçebe kabile yaşantısının incelenmesine tüm ömrünü adayan Faruk Sümer, Ortaçağ mezhep ve tarikatlarımızı en iyi bilen Abdülbaki Gölpınarlı, dünya çapındaki halk bilimcimiz Pertev Naili

⁴ *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, (1931), 165-313. Bu makale daha sonra kitap olarak basılmıştır. İstanbul: Ötüken Yay. 1981.

⁵ Gibbons'un Ragıp Hulusi tarafından Türkçe'ye tercüme edilen ve Osmanlıca olarak 1928'de basılan kitabı, yeni harflerle tekrar neşredilmiştir. Bakınız: Herbert A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998. Köprülü'nün Fransızca eserinin Türkçe tercümesi için bakınız: *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara: TTK, 1959.

⁶ *Belleter*, VII, (1943), 219-313.

⁷ Köprülü'nün eserleri için bakınız:

-Şerif Hulusi Sayman, "Köprülü'nün Yazıları İçin Bibliyografya 1913-1934", İstanbul: 1935.
-Sami Özerdim, "Fuad Köprülü'nün Yazıları 1908-1950", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, I, Ankara: 1950, 159-248.
-"Fuad Köprülü'nün İlmî Neşriyatı", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: 1953, XXVII-L;
-Fevziye Abdullah Tansel, "Prof. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Basılmış Bibliyografyalar", *Türk Kültürü*, sayı 68, (1968), 543-556;
-Orhan F. Köprülü, "Prof. Fuad Köprülü İçin Yazılmış Bibliyografyalar ve Bunlara Bazı İlaveler", *Türk Kültürü*, sayı 93, (1970), 616-620;
-Orhan F. Köprülü, "Fuad Köprülü'nün Bibliyografyasına Yeni İlaveler", *Türk Kültürü*, sayı 120, (1972), 1242-1245;
-Orhan F. Köprülü, "Köprülü Bibliyografyasında Yeni Gelişmeler", *Türk Kültürü*, (1975), 52-55.

² Halil İnalçık, "Türk İlmî ve M. Fuad Köprülü", *Türk Kültürü*, sayı 65, (1968), s 291.

³ Her iki makale de bir kitap halinde neşredilmiştir. Bakınız: *Anadolu'da İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yay. 1996.

Boratav, Selçuklu uzmanı Osman Turan, on altıncı yüzyıl buhranı üzerinde duran Mustafa Akdağ, nihayet en büyük Ottomanist Halil İnalçık bunlardan birkaçıdır".⁸

FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN İLİM ANLAYIŞI

Osman Turan'a göre "bir buçuk asırdan beri Avrupa'ya binlerce talebe gönderdiğimiz halde, Avrupa ilim ve metodlarının Türkiye'ye nakli şerefi onlara ait değil, garba gitmeyen, hatta memlekette tarih ilmi tahsili yapmayan Fuad Köprülü'ye aittir." Bu tespit, Fuad Köprülü'nün kendini yetiştirmekteki başarısı ve zihni kabiliyeti ile birlikte mütalaa edildiğinde son derece dikkate değerdir. Gerçekten de Fuad Köprülü, muntazam bir tarih eğitimi almadığı halde Türkiye'de modern tarihçiliği kurma başarısını göstermiştir. Şüphesiz bu başarısının temelinde onun metodolojiye olan tutku derecesindeki hassasiyeti yatar. Köprülü'ye göre ilmin esası usüldür. Her ilim ancak kendisine mahsus olan ilmi usüllerin kullanılmasıyla teşekkül edebilir. İşte bu anlayış Batılı anlamdaki metodolojik yaklaşımın ta kendisidir. Köprülü'nün usül hususundaki hassasiyeti daha sonraki ilmi faaliyetlerinde hiç azalmadan devam etmiştir. 1938'de yazdığı Türk hukuk müesseseleri ile ilgili makalesinde usül meselesinden bahis açarak "usüle ve tarihî-filolojik muhtelif yardımcı disiplinlere müracaat edilmesinin gerekliliğini" vurgulayarak "böyle bir çalışma için sistematik hukuk bilgisi ne kadar zarurî ise, muhtelif mahiyette tarihî kaynakların sağlam bir tarzda kullanılabilmesi için filoloji ile beraber, tarihin yardımcı ilimleri dediğimiz tali şubelerin bilinmesi de o kadar zarurîdir" demektedir. Ona göre "bilhassa orta zaman Türk tarihi gibi henüz en belli başlı kaynaklarının mahiyet ve kıymeti layıkıyla tespit edilmemiş, büyük bir kısmı henüz yazma halinde kalmış, yani *érudition* mesaisi henüz pek geri bulunan bu saha için bu zaruret büsbütün kendini gösterir". Şüphesiz Köprülü'nün ilim anlayışındaki bu sağlam perspektifi onun tahlil ve terkip kudretine de yansımıştır. Öyle ki Osman Turan'a göre "onun tenkidine karşı ya susulmuş veya cevaplar zayıf kalmıştır. Tenkid ve münakaşalarında daima ilmi hakimiyeti muhafaza etmiş ve hiçbir zaman mağlup olmamıştır. Görüşleri ve tezleri daha sonra ana hatları ile teyid edilmiştir. İyi araştırmadığı meselelere temas ederken, ilmi ölçü ve ihtiyatta çok dikkatli davranması da muvaffakiyetleri arasındadır."

İkinci Meşrutiyet'in çalkantılı siyasi ve entelektüel havası içinde Türkçülük gibi yeni filizlenen bir ideolojinin müdafisi de olan Köprülü'nün nasıl olup da ilim ile ideolojiyi saplantıya düşmeden imtizaç ettirebildiği sorusu

⁸ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü*, İstanbul: 1983, s 91.

hemen akla gelmektedir. Bu soru, oldukça önemlidir ve Köprülü üzerindeki muhtelif tartışmaların odağında yer alır. Bu başarıda Köprülü'nün şahsî hususiyetleri rol oynadığı kadar devrin ilim anlayışındaki gelişmeler de etkili olmuştur. İkinci Meşrutiyet devrinde bilhassa tarih alanındaki araştırma konularında bir değişim gözlenmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Türkçüler arasında Türk tarihi ilk devirlerinden itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Bunlardan Süleyman Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Midhat Efendi, Necip Asım başta gelen isimler olarak zikredilebilir. İşte bu ortamda artık tarihin araştırma nesnesi eskiden olduğu gibi hanedanlar veya devlet ricali değil, milletin kendisi ve onun oluşturduğu kültür ve medeniyettir. Böyle olunca ideoloji (Türkçülük), ilimle (tarih) tenakuza düşmez.

FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN TARİH ANLAYIŞI⁹

Cevdet Paşa ile başlayan terkîbî tarihçilik Köprülü ile kemale ererek sahasını da genişletmiş ve Türkiye'de modern sosyal tarih anlayışının temellerinin atılmasına vesile olmuştur. Fuad Köprülü, bizde tarih yazıcılığının hanedan ve devlet ricalini esas alan klasik anlayıştan tamamen arındırılarak modern anlayışla yeni bir zemine oturtulması gerektiğine inanır. Ona göre: "*memleketimizde tarih hâlâ muhaberat ve muzafferiyat hikayeleri, hükümdar ve vüzerâ menakıbı, müsâlahanâmeler akdi, isyan ve ihtilal vak'aları, ricalin katl ve idamı gibi telakki olunmaktadır. Halbuki müverrih vekayi'-i maziyesini nakl ve ihya etmek istediği cemiyetin menşe'-i irkisini, muhit-i hükmî ve coğrafisini, tarz-ı teşekkülünde medhaldâr olan âmilleri, kuvâ-yı siyasisinin tarz-ı tevezzu ve tahakkümünün, aile iktisadiyatını, halk hayat ve teşkilatını, bu teşkilatın resmi teşkilat ile münasebetlerini, şekl-i mülkiyeti, ziraat, ticaret ve sanayii, lisan ve edebiyatı, dinî, terakkیات-ı ilmiyyesi, mücavir kesimlerle maddî ve manevî münasebâtın derecesini vazih hatlarla göstermelidir.*" İşte bu satırlar çağımızdaki modern sosyal tarih anlayışının temel prensiplerinin en bariz ifadesidir. Ona göre tarihin konusu toplum ve onun ürettiği değerler olmalıdır. Köprülü'nün ilmi faaliyetine baktığımızda, arşiv vesikalarından ziyade menâkıbnâmeler, şair tezkireleri ve divanları esas aldığını görürüz. Günümüz Türk tarihçiliği ise Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesiyle, Köprülü'nün açtığı bu yolu takip etmek yerine, resmî vesikalara dayanan, devlet merkezli tarih çerçevesine saplanıp kalmıştır.

⁹ Köprülü'nün tarih anlayışı hakkında Kerim Sadi, A. Cerrahoğlu müstear ismiyle *Tarih Anlayışı Olmayan Fuad Köprülü* adıyla 1964 yılında yayınladığı kitapçıkta Köprülü'yü, metodsuzlukla itham ederek ağır bir şekilde eleştirmektedir. Ancak Köprülü gibi büyük bir alimin ilmi tekâmülünü menfi bir şekilde ve çoğu kez siyasi sebeplerle eleştiren müellifin bu eserine ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

“Münferit ve müstesna vak’aları bir yığın halinde toplamakla bir tarih vücûda getirilemeyeceğine” inanan Köprülü, eski müverrihleri de “her vak’ayı tesadüfün yahut takdir-i Samedânînin bir neticesi gibi telakki etmekle” suçlar. Müellifin bu hükmünden kısmen Naîma, Peçevî ve Cevdet Paşa kurtulmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra memlekette tarih merakının son derece uyandığına işaret eden Köprülü, buna rağmen millî tarihimize ait şahsî hiçbir eser çıkmamasına hayret etmekte, bunu da memlekette tarihçi ve âlim yokluğuna bağlamaktadır.¹⁰

Köprülü, zamanın padişahı Sultan Reşad’ın emriyle kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni’nden de pek umutlu değildir. Üyeler “mütebahhir ve mütehasıs olmakla beraber Köprülü’ye göre âlim sıfatını haiz değillerdir. Çünkü onlar vak’aları yan yana dizmekle tarih yazdıklarını zannetmekte.” Onun nazarında “umûmî kütüphanelerin birinde herkesin malumu olan gayri matbu bir metni istinsah ederek aralarına vak’anüvis tarihlerinden bazı fıkralar karıştırmakla kıymetdâr bir eser-i tarihî vücûda getirdikleri zannına düşen bu heyetten ilmî bir Osmanlı tarihi beklenemez. Daha ortada müessesese tarihiyle uğraşanlar dahi yokken, Maarif Nezareti’nce 35 ciltlik tarih yazılmaya teşebbüs edilmesini de nihayet bir hülya telakki etmektedir.”¹¹

Köprülü’nün tarih anlayışının ciddiyeti ve ilmî hüviyeti burada açıkça görülmektedir. Çünkü o, henüz monografilerle, müessesese tarihleriyle, folklor araştırmalarıyla altyapısı hazırlanmamış mazinin romantik bir üslûpla kaleme alınarak 35 ciltlik bir külliyyatın ortaya konamayacağını çekinmeden ifade etmiştir. Aradan bunca yıl geçmiş olmasına rağmen bugün dahi böylesine hacimli bir eserin vücûda getirilememiş olması Köprülü’yü haklı çıkarmakla kalmamış, söz konusu alanlardaki çalışmaların henüz yeterli seviyeye ulaşmadığını ispatlamıştır. Her ne kadar M. Altay Köymen, Fuad Köprülü’nün hükümlerindeki haklılığı “o zaman girilen her iki teşebbüsün hâlâ gerçekleştirilememesinden, bu gidişle daha bir asır da geçse gerçekleştirilemeyeceğinin muhakkak olmasından anlaşılmaktadır” demekteyse de 1960’lardan bu yana Osmanlı tarih araştırmalarında önemli mesafeler kaydedilmiştir. Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık’ın Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi ile ilgili çalışmaları Köprülü’nün işaret ettiği hususlarda çok büyük açılımlar getirmiştir. Öte yandan arşivlerden gün yüzüne çıkarılan monografilerin katkısıyla tamamen olmasa bile Osmanlı tarihinin iskeleti yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

¹⁰ Fuad Köprülü, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *Bilgi Mecmuası*, cilt 1, 1913, s. 186-187.

¹¹ M. Altay Köymen, “Prof. M. Fuad Köprülü’nün Tarihe Dair İlk Yazıları” *Türk Kültürü*, sayı 47, (1966), s. 953-956.

Köprülü, özünde var olan modern ve ilmî tarih anlayışını olgunluk dönemlerinde *Annales* ekolünün tesiriyle daha da sistematik hale getirmeye muvaffak olmuştur. Ona göre, “asırlarca sürmüş bir tarihi tekamülün safhalarını umumî ve bariz hatlarıyla görebilmek için, lüzumsuz teferruata boğulmayacak ve fakat umumî levhanın açıklığını ve doğruluğunu da bozmayacak kadar yüksekte bakmak lazımdır. Tarihçinin bütün o teferruatı bilmekle beraber arızî olanı daimî olandan ayırt edebilmesi zarurîdir.” İşte Köprülü bu anlayışıyla tarih yazıcılığında “büyük dalga” denen kavrayışı benimsemiş gözükmektedir. Onu *Annales* ekolü ile aynı çizgiye getiren de bu anlayış olsa gerektir. Esasen bu bakış açısı, hakkında her türlü tarihî teferruatın, vesikalaların, vak’aların bilindiği devirler için makûl görünebilir. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi henüz temel pekçok noktası bilinmeyen, kahramanları ve olayları sisler arkasında bulunan ve tarihî şahitliklerine son derece güç ulaşılan Türk tarihi için bu yaklaşım hatalı teşhislere yol açabilir. Çünkü pekçok bakımdan uzaktan bakılabilecek, mütekmil bir levha ortada yoktur. Levhanın bizatihi kendisi parça parça bilinen teferruatın yola çıkılarak tamamlanmaya muhtaçtır.

KÖPRÜLÜ’NÜN TARİH KONULARI

Köprülü’nün ilgi alanı çok geniş olmasına rağmen onun nazarında “tarihçiler yalnız ortaçağla uğraşanlardır. İlkçağ arkeolojidir. Yeniçağ gazete koleksiyonu karıştırmaktır. Ortaçağ ise yazılı vesikaları arşivde araştırmak, kütüphanelerde vak’anüvislerin ağıdalı dille yazdıkları eserleri okuyup anlamaktır. Müverrih yalnız ortaçağı inceleyenler arasından çıkar.”¹²

Osmanlı Devleti’nin kuruluşu meselesi onun tarihçiliğinde önemli bir bahis teşkil eder. Fuad Köprülü’nün genel sistematığı açısından bakıldığında buna pek şaşmamak gerekir. Çünkü kuruluş devri, Batılı tarihçilerin üzerinde en fazla spekülasyon yaptıkları, Türk tarihçilerinin ise efsane ve rivayetlerin arasında boğulduklarından hakikatlere bir türlü ulaşamadıkları bir saha özelliği taşımaktadır.

Herşeyden evvel Köprülü Osmanlı tarihini müstakil olarak ele almaz. Osmanlı tarihi genel Türk tarihinin seyri içinde bir anlam ifade eder. İşte bu nokta, kendinden önceki tarihçilerin üzerinde durmadıkları bir husustur. Klasik Osmanlı tarihçiliğinin çerçevesi Osmanlı hanedanı ile sınırlıdır.¹³ Her ne kadar 19. asrın ikinci yarısından itibaren milliyetçiliğin de tesiriyle Os-

¹² Enver Behnan Şapolyo, “Hocam Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*, sayı 47, (1966), s.981.

¹³ Bernard Lewis, “History Writing and National Revival in Turkey”, *Middle East Affairs*, c. 4, 1953, s. 218.

manlı Devleti'nden önceki Türkler'in tarihine Ahmed Vefik Paşa ve Süleyman Paşa dikkat çekmişlerse de konu Köprülü'ye kadar ilmî bir bütünlük içinde ele alınmamıştır. Onun tarih inşasında Orta Asya Türk tarihi, Hırsan'daki Türk varlığı, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti bir bütünü parçalarını teşkil eder. Bir coğrafyada, hanedanın değişmesi ile o coğrafya sakinlerinin kültür ve medeniyeti bir anda değişemez. Kuruluş meselesini de o, işte bu sağlam temele dayanarak tahlil etmiştir.

Köprülü'nün ilmî mesaisinde önemli yer tutan bir başka çalışma sahası din ve tasavvufur. O, Türkiye'deki özellikle heterodoks İslam etüdlerinin temellerini atmıştır. Tasavvufun Türk toplumundaki yansımalarını büyük bir vukufiyetle tespit etmiş ve ayrıca incelenmesi gereken meseleleri de yol göstermek amacıyla işaret etmiştir. Kendisinin incelenmesinde fayda gördüğü hususlar daha sonra tarihçiler tarafından ele alındığında, onun uyarılarının ne kadar yerinde olduğu anlaşılacaktır.¹⁴ Bu konudaki şaheseri *Türk Edebiyatında İlk Mutavvıflar* kitabıdır. Bu eser, Ahmet Yaşar Ocak'a göre, "bir bütün olarak Osmanlı dönemi de dahil Türk süfliliğinin ilk sentetik genel tecrübesi sayılabilir. Kitaba bu hüviyetini veren, en az metinleri kadar vazgeçilmez olan uzun dipnotlarıdır. Bu dipnotlar kaynaklar hakkında tenkidli bilgilerin yanında pek çok önemli meseleyi gündeme getirir, tahlile tabi tutar ve tartışır."¹⁵

Müellif, yazdığı monografilerle de Türk medeniyetinin, tarihin derinliklerinde kalmış şahsiyetlerini ilim âleminin dikkatine sunmuştur. Bilhassa saz şairleri serisi bu alandaki büyük bir boşluğu doldurmaya muvaffak olmuştur.

FUAD KÖPRÜLÜ VE EDEBİYAT

Köprülü muhakkak ki bir tarihçidir, ama her şeyden evvel bir edebiyat tarihçisidir. Kendisi de şair olan müellif, ilk şiirini 1905'te henüz 15 yaşında iken *Musavver Terakki*'de yayınlamış, 1908'den sonra ise devamlı olarak neşriyat hayatına atılmıştır. 1910'dan itibaren liselerde edebiyat okutmaya başlamış, çeşitli gazete ve mecmualarda edebiyat ve edebiyat tarihi hakkında makaleler neşretmiştir. Bu yazılarıyla dikkat çeken Köprülü, 1913 senesi sonlarında, daha 23 yaşında iken Halid Ziya (Uşaklıgil)'nin istifasıyla boşalan İstanbul Darülfünûn'u Türk Edebiyatı şubesine müderris tayin edilerek bundan sonra uzun yıllar içinde bulunacağı akademiye intisab etmiştir. Köp-

¹⁴ Önce Abdülbaki Gölpınarlı ve daha sonra ise Ahmet Yaşar Ocak, Köprülü ekolünün bu alandaki önemli temsilcileridir.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Fuad Köprülü, Sosyal Tarih Perspektifi ve Günümüz Türkiye'sinde Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarında 'Tarihin Saptırılması' Problemi," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, (1997), s. 223.

rülü bu dönemde bazı münevverler tarafından savunulan Millî Edebiyat cereyanına iştirak etmiştir. Kısa zamanda bu cereyanın ilmî anlamda en faydalı ve salâhiyetli bir unsuru olmuştur.¹⁶

Köprülü'nün Türk edebiyat tarihinin nasıl tedkik edilmesi gerektiğine dair fikirlerini yukarıda zikredilen *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* makalesinde görmekteyiz. Onun tarihe bakışındaki "süreklilik" anlayışı edebiyat tarihi için de söz konusudur. Ona göre, "iyi bir edebiyat tarihçisi, Türk edebiyatının en karanlık menşe'lerinden başlayarak, Şarkta keşfedilen turfan eserlerinden, Orhun abidelerine ve Kutadgu Bilig'den Nevâî'ye kadar, Anadolu Türkleri'nde ise kendisine tekaddüm eden mühim fakat unutulmuş bir edebî devrenin mevcudiyeti, lisanının tekemmül etmiş şekliinden anlaşılın Yunus Emre'den Şeyh Galib'e kadar inceden inceye bir tahlil ve onu müteakip mütebahhirane bir terkiib vücuda getirirse, Türk ruhunun uğradığı tahavvülleri ve edebiyatın Türk cemiyetiyle münasebet derecesini az çok bir vuzuh ile meydana koyabilir."¹⁷

Köprülü bu prensipleri ve edebiyat araştırmalarında yapılması gerekenleri daha 1913'te açıkça ortaya koymakla kalmamış, daha sonraki ilmî mesaisini bu ilkelerin gerçekleştirilmesine hasretmiştir. Bunun en bariz delili, Köprülü'nün Türk edebiyatı tarihinin muhtelif zaman ve mekanlarına dair monografik ve folklorik araştırmalar yapmış olmasıdır. 1915'te aşık tarzının menşe ve tekamülüyle ve Türk edebiyatının menşe'ini tedkikle işe başlamış, daha sonraki dönemlerde Çağatay edebiyatı, Azerî edebiyatı, orta dönem Türk saz şairleri, vb. konularda araştırmalar yapmış, bunun yanında Ali Şir Nevâî'den Fuzulî'ye, Aşık Paşa'dan Habîbî'ye kadar Türk edebiyat tarihinin önemli şahsiyetleri hakkında biyografiler yazmıştır. Öte taraftan edebiyat sosyal hayatın bir unsuru telakki ettiğinden edebiyatın güncel meselelerine ait tartışmaların içinde yer almıştır. Vezin meselesi, dil meselesi gibi konuları işlemiştir.

Köprülü'nün Türk edebiyatına bakışı şüphesiz ilmî olmak yanında, milliyetçi kaygılar da taşır. Ele aldığı konular Türkler'in asırlar içinde teşekkül etmiş kültürel birikimini ortaya çıkarmaya matuftur. Müellifin edebiyat tarihi anlayışında, tarihe bakışındaki gibi bir süreklilik göze çarpar. O, Türkler'in tarihleri boyunca üretmiş oldukları her türlü edebî birikime sahip çıkar. "Türk divan edebiyatı, milli edebiyat çerçevesi dışında bırakılamaz. Haki-

¹⁶ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, İstanbul: MEB, 1997, s. 1124.

¹⁷ F. Köprülü, "Türk Edebiyatında Usul", *Edebiyat Araştırmaları*, I, İstanbul: 1989, s. 19-20.

katte Türk Divan edebiyatı da Türk halk ve tasavvuf edebiyatı kadar millî ve büyük bir edebiyattır” demektedir.¹⁸

Köprülü edebiyat türlerini de birbirinden tamamen bağımsız olarak ele almaz. Onun nazarında “içtimâî hadiselerin hepsinde olduğu gibi edebî hadiseler de o kadar karışık ve birbiriyle o kadar alakalıdır ki halk edebiyatını anlamadan Bakî ve Nefî’lerin yüksek edebiyatını kavrayabilmek imkansız ve bu ikincisini terk ve ihmal ederek diğerlerini anlamaya çalışmak manasızdır.”¹⁹

KÖPRÜLÜ’NÜN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Köprülü daha çok genç yaşında iken hamâsî milliyetçilikten uzaktır. “Bugün mefkûreci Türk genci görüyor ve duyuyor ki, asrımız milliyetçilik asrıdır. Fakat aynı zamanda şuna da kanidir ki, milliyetperverlik telakkisi menfi bir hisden ibaret kalamaz. İnsan milliyetperver olabilmek için evvela kendi milliyetinin neden ibaret olduğunu, yani tarihini, coğrafyasını, içtimaiyatını, lisan ve edebiyatını bilmelidir.” Fakat Köprülü millî hissiyattan büsbütün mahrum değildir. Balkan harbinde Türk ordusunun uğradığı acı bozgunlar onun ruhunda da derin akisler uyandırmış, *Türk Yurdu*’nda “Türk’ün Duası,” “Meriç Türküsü” gibi heyecanlı şiirler yazmıştır.²⁰

Köprülü’nün milliyetçiliğinin oluşmasında Ziya Gökalp’in derin tesiri vardır. Bununla birlikte, aynı fikrî cereyanın içinde bulunmuş olmalarına rağmen milliyetçiliğin ilmî tabanının nasıl inşa edileceği hususunda aralarında bazı farklılıklar görülür. Ziya Gökalp bir teorisyen olması hasebiyle tek tek hadiseleri değil, büyük nazariyeleri önemli görür; Türk milletinin kültürüne ve hayat tarzına ilişkin genel değerlendirmeler yapar. Buna karşın Köprülü öncelikle tek tek hadiselerin meydana çıkarılması ve muhtemel nazariyelerin de bu hadiseler üzerine oturtulması gerektiğine inanır. Belki de bu farklılık, Ziya Gökalp’in bir sosyolog, Fuad Köprülü’nün ise bir tarihçi olmasından kaynaklanmaktadır.

1915’te Köprülü ve Gökalp birlikte *Millî Tetebbu’lar Mecmuası*’nı çıkarmışlardır. Türk milletinin mazisinin bütün yönleriyle araştırılması mecmuanın başlıca gayesi olmuştur. Köprülü’nün bu konudaki hassasiyeti bütün ilmî hayatı boyunca devam etmiş, ilmî mesaisinin tamamını, Türk milletinin tarihini, kültür ve medeniyetinin tanıtılmasına harcamıştır. Ancak Köprülü,

bu yolda ilmî tavrından taviz vermemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında birtakım sebeplerle ortaya atılan dil ve tarih teorilerine hep soğukkanlı yaklaşmıştır. İlmî temeli olmayan günün moda nazariyelerinin peşine düşmemiştir.

Köprülü’nün milliyetçiliği ırk mefhumuna dayanmaz. O, milleti içtimâî ve manevî bir realite olarak görür. Milletler, tarihî teşekküller olup ırkî safliklarını yitirmişlerdir. Bu nedenle o ırkçılığı şiddetle reddeder. 1940’ta yazdığı bir makalede “Türk milliyetçiliğini dar ve mutaassıp ırkçılık nazariyesine tamamıyla muhalif telakkilere malik ve tamamıyla meşru ve insanî mahiyette bir milliyetçilik” olarak tanımlamaktadır.²¹

Meşrutiyet’ten itibaren tartışma konusu olan ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında hız kazanan dil meselesinde de Köprülü ihtiyatlı elden bırakmaz. Daha gençlik yıllarında Selanik’te neşredilen *Genç Kalemler* dergisi yazarlarının dilde sadeleşme arzularını tenkid eden Köprülü, dili toplum hayatının tabii seyri içinde gelişen ve yaşayan bir unsur olarak görür. O, bu fikirlerini Cumhuriyet devrinde de savunmayı sürdürmüştür.

Harf inkilâbını benimsemekle beraber dilimizin altyapısı bakımından bunun için vaktin henüz erken olduğu kanaatindedir. Ehil ellerde mütekâmil hale getirilmeden, idârî tasarruflarla dille oynanmasını çok tehlikeli bulur. 1926 yılında, “Anadolu Türkçesi’nin menşe’i, tekamülü, fonetik meseleleri hallolunmadan harf ıslahatı meselesini ciddî olarak göz önüne alabilmek kabil midir?”²² diye sorarak, bunun alelacele tatbik edilmesinin mahzurlarına dikkat çeker. Sonuçların da hemen değil, ancak çeyrek asır sonra alınabileceğini söyleyerek yetkilileri uyarır: “eski idare-i maslahat ve alelacele mahsul almak yolunu takip edecek olursak, teşebbüsümüzün derhal iflâsa ve akamete uğrayacağını da unutmayalım.”²³

Daha sonraki yıllarda hız verilen Öztürkçecilik faaliyetine de karşıdır. Çünkü “asırlardır işlene işlene son şeklini almış olan Türkçe’imiz Arapça’dan da Acemce’den de ileri ve medenî bir dil olmuştur.”²⁴ Bu yüzden artık Türkçe ile fazla oynanmaması gerektiğine inanır. Vatan gazetesinde yazdığı “İlim Politika Aleti” (11.10.1945) başlıklı yazısında bizde konuşma ve yazma dilinden ayrı bir resmî ve mektep argosunun teşekkül etmesinin sebeplerini şöyle açıklar:

- “Mütehassıslardan değil, daha ziyade amatörlerden ibaret bir heyetin kurulması,

¹⁸ Nihad Sami Banarlı, “Köprülü’nün Hayatından Çizgiler”, *Türk Kültürü*, sayı 47, (1966), s. 965.

¹⁹ Fuad Köprülü, “Aşık Tarzının Menşe’i ve Tekâmülü.” *Edebiyat Araştırmaları*, 1, İstanbul:1989, s. 238.

²⁰ Halil İnalıc, agm. s. 290.

²¹ Orhan F. Köprülü, *Köprülü’den Seçmeler*, İstanbul:1972, s. 135.

²² Orhan F. Köprülü, *Köprülü’den Seçmeler*, s. 79.

²³ Agm. s. 80.

²⁴ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 1125.

- En salahiyetli akademilerin bile dil işlerine kat'î hükümler veremeyeceği ve sadece teklifler ile iktifa edeceği bir hakikatken, bir heyetin uydurduğu yapma dili mekteplere, hatta üniversiteye zorla kabul ettirmeye kalkması,

- Bütün bunlar kafi değilmiş gibi Büyük Millet Meclisi'nin kendisine bir dil akademisi salahiyeti vererek mektep akademisine uygun yeni bir hukuk argosu vücuda getirmesi.²⁵

KÖPRÜLÜ SİYASETTE

1934 yılında Kars milletvekili seçilmesiyle siyasi hayata ilk adımını atan Köprülü'nün 1945'e kadarki mesaisi şekli olmaktan öteye gitmemiştir. Harbin sonunda memleketin demokratik bir düzene geçmesini temin için verilen meşhur "Dörtlü Takrir"i imzalayanlar arasındadır. Bu hareketi onu aktif siyasete itmiş, 1946'da Demokrat Parti'nin kurucusu olarak görev almıştır. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Dışişleri Bakanı olmuştur. Yaklaşık altı sene bu görevi ifa ettikten sonra fikri anlaşmazlığa düşerek 1957'de partiden ayrılmış, önce Hürriyet Partisi, 1960 ihtilalinden sonra ise kendi kurduğu Hür Demokrat Parti'de bir süre siyaset yapmış, fakat bu son teşebbüsleri hüsrarla neticelenmiştir. Demokrat Parti iktidarında Dışişleri Bakanı olarak Türkiye'nin NATO'ya girmesi için sarfettiği gayretler önemli diplomatik faaliyetleri arasında sayılır. Bu çabaları semeresini vermiş ve Türkiye sonunda NATO'ya kabul edilmiştir.

Köprülü'nün siyasete atılması talepleri tarafından pek de tasvip edilmemiş, hatta onlardan biri, "politikacı Fuad Köprülü, büyük alim, hoca Köprülüzade Mehmed Fuad'ı öldürdü" hükmünü vermiştir.²⁶ Ancak Köprülü'nün siyasetle uğraşmak için sebepleri vardır. Bir mülakatında, siyaseti bırakarak yalnız ilme dönmesi teklif edildiğinde:

"Denize düşen çocuğunu kurtarmak için suya atılan bir babaya hiç kimse, 'sen ilim adamısın, suya atılmayı başkasına bırak!' diyemez. Bugün bütün memleket bir diktatörlük denizinde boğulurken onu kurtarmaya koşmamak da hiçbir Türk münevverine teklif edilemez. Şimdi her Türk münevverine düşen vazife, memleketi bu totaliter idareden kurtarmaktır"²⁷ cevabını verir.²⁸

²⁵ Bilgay Esemeli, "Fuad Köprülü'nün Ardından", *Türk Kültürü*, sayı 47, (1966), s. 984.

²⁶ M. Şakir Ülkütaşır, "Fuad Köprülü ve Bazı Basın Hatıraları", *Türk Kültürü*, sayı 47, (1966), s. 978.

²⁷ Nihad Sami Banarlı, "Köprülü'nün Hayatından Çizgiler", s. 967.

²⁸ Fuad Köprülü'nün 1934-1954 yılları arasındaki siyasi hayatına dair detaylı bilgi ve hatıralar için 21. Yüzyıl Yayınları tarafından 2000 yılı içinde neşredilecek olan, Faik Ahmet Barutçu'nun *Milli Mücadele'den Demokrasiye Siyasi Hatıralar* adlı kitabına bakınız.

Türk ilminin büyük ismi Mehmed Fuad Köprülü elbette yukarıda ana hatlarıyla çizilen çerçeveye sığdırılmaz. Köprülü ile ilgili mütekamil bir yazı yazmak neredeyse imkansızdır. Bu üretken ilim adamı hakkında söylenecek yeni fikirler her zaman vardır ve olmalıdır. Şüphesiz Köprülü hakkında ilim dünyasındaki tartışmalar, heyecan ve tazeliğini kaybetmeden uzun süre devam edecektir. Biz burada muhtevası ve mahiyeti çok geniş olan bu meseleye kısaca temas etmeye çalıştık.

Doğu Batı

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ
ISSN: 1301-4153 Sayı: 12 2000/3
Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları
adına sahibi

ve

Genel Yayın Yönetmeni: *Taşkın Takış*
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: *Savaş Köse*
Ankara Temsilcisi: *Sunay Aksoy*
Dış İlişkiler Sorumlusu: *Özgür Emir*

Sanat Yönetmeni
Hakmen S. Akkerman

Yayın Kurulu

*Halil İncalcık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay, Etyen Mahçupyan,
Süleyman Seyfi Ögün, Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay*

Kapak Tasarımı: *Reyhan Basım Yayın Tanıtım*
Dizgi: *Akdeniz*

Doğu Batı yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayınlanır.

Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmaması yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları
Necatibey Cad. 14/23 Sıhhiye/ANKARA
Tel: (312) 232 24 61 – 433 29 59 Fax: (312) 384 34 37
e-mail: dogubatidergisi@hotmail.com
www.geocities.com/dogubatidergisi

Baskı: *Cantekin Matbaacılık*, Ağustos 2000

I. Baskı: 6 000 adet

Abonelik için: Abonet
Tel: (212) 222 83 32 – 222 72 06
Fax: (212) 222 27 10
e-mail: abone@abonet.net
www.abonet.net

Kara kalem çalışmaları *Kemal Bulur* tarafından yapılmıştır.
Tüm hakları *Doğu Batı*'ya aittir. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Ön kapak resmi: *Creative Black Book*, Seeing Beeing Seen, New York.
Arka kapak resmi: *American Illustration*.

İçindekiler

5 • DOĞU BATI'DAN

AKADEMİDEKİLER

- 9 • HALİL İNALCIK *Ziya Gökalp* Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür
- 35 • COŞKUN ÇAKIR “Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine”
Yeni Bir Tarih Paradigması ve
Ömer Lütfi Barkan
- 65 • NECATİ ÖNER Profesör *Nusret Hızır*
- 75 • KURTULUŞ KAYALI *Niyazi Berkes* ya da İyimserlikten Kötümserliğe
Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde
Israrlı Bir Entellektüelin Portresi
- 87 • TAŞKIN TAKIŞ Değerler Levhasının Tersine Çevirilişi: *Hilmi Ziya Ülken*
- 111 • ERSİN KALAYCIOĞLU *Tarık Zafer Tunaya*: Osmanlıdan Cumhuriyete
Siyasal Kurumlar ve Çağdaşlaşma
- 121 • ÖZER ERGENÇ *Halil İncalcık* Neden “Büyük”?
- 143 • EROL ÖZVAR *Mehmet Genç*: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre
- 157 • DURSUN AYAN *Sabri F. Ülgener*'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri
- 193 • BÜLENT ARI & SELİM ASLANTAŞ Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Öncüsü
Fuad Köprülü
- 207 • YILMAZ ÖZAKPINAR Türkiye’de Bir *Mümtaz Turhan* Yaşadı
- 225 • TULAY BOZKURT ŞİMŞEK *Muzaffer Şerif Başoğlu*